

Grzegorz Pawlikowski

SZKOLNICTWO UKRAIŃSKIE W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM (1944-1946)

W latach 1944-1947 obszar południowo-wschodniej Polski był miejscem konfliktu polsko-ukraińskiego. Dokonując przewrotu politycznego i przejmując władzę, komuniści próbowali rozwiązać ten antagonizm przez budowę Polski jednolitej pod względem etnicznym.

Mimo ustanowienia nowej granicy wschodniej (26 lipca 1944 r.)¹ w Polsce nadal pozostawało około 650-700 tys. Ukraińców, w tym 230-240 tys. w województwie lubelskim². W założeniu komunistów mieli oni zostać, na podstawie umowy z 9 września 1944 r., w krótkim czasie przesiedleni do USRR³. Nieprzewidziane przedłużanie się akcji przesiedleńczej wymusiło jednak na centralnych i terenowych władzach podjęcie działań w zakresie polityki narodowościowej. Do jej najważniejszych elementów należy zaliczyć działania w sferze wyznaniowej, ekonomicznej, administracyjnej i szkolnej.

Najmniej znanym jej aspektem w ujęciu przedmiotowym jest zagadnienie szkolnictwa ukraińskiego, a terytorialnym województwo lubelskie. Tematyka ta mimo dużego zainteresowania badaczy relacjami polsko-ukraińskimi nie doczekała się dotychczas opracowania. Prezentowany artykuł ma za zadanie przedstawić zależności między realizowaną polityką narodowościową a liczebnością i stanem szkolnictwa ukraińskiego, oraz przyczyny i skutki jego likwidacji.

¹ Porozumienie między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy państwowej zob. *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenia Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946*, red. E. Miśiło, t. 1, Warszawa 1996, s. 17-18.

² Zwiększenie liczby Ukraińców w porównaniu z okresem międzywojennym było wynikiem włączenie do województwa obszaru leżącego w widłach Bugu i Solokiji. Do powiatu hrubieszowskiego wcielono z powiatu sokalskiego 4 gminy (Krystynopol, Chorobród, Waręż i Belz), a do powiatu tomaszowskiego z raworuskiego 3 (Lubycza Królewska, Tarnoszyn i Uhnów). Zob. W. Ćwik, J. Reder, *Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977, s. 152.

³ Układ między PKWN a rządem USRR w sprawie przesiedlenia ludności ukraińskiej z terytorium Polski do USRR i obywateli polskich z terytorium USRR do Polski z dnia 9 września 1944 r. zob. *Repatriacja czy deportacja...*, s. 30-38.

Podmiotem odpowiedzialnym za kreowanie polityki w zakresie szkolnictwa dla ukraińskiej mniejszości narodowej było kuratorium oświaty w Lublinie. Jego działania musiały uwzględniać liczebność i rozmieszczenie ludności, stan bezpieczeństwa, oraz dążenia Ukraińców do posiadania szkół z narodowym językiem nauczania. Kultywowanie własnego szkolnictwa w Polsce było dla Ukraińców istotne ze względu na chęć zachowania tożsamości narodowej. 17, 21 i 27 sierpnia 1944 r. petycje do kuratorium oświaty Resortu Oświaty Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego złożyli w tej sprawie przedstawiciele ukraińskiej mniejszości narodowej⁴. Nie były one rozpatrywane ponieważ, jednym z pierwszych działań kuratora lubelskiego Franciszka Krzemienia-Ojaka było rozwiązanie 24 sierpnia 1944 r. powołanych w okresie okupacji szkół ukraińskich (ok. 600)⁵.

W ich miejsce na życzenie ludności ukraińskiej mogły być powołane nowe szkoły ukraińskie, jeżeli w obwodzie szkolnym znajdowało się 40 dzieci objętych obowiązkiem szkolnym. Za niedopuszczalne uznano tworzenie szkół ukraińskich, które miały realizować odrębny program nauczania. Zatrudnieni mogli zostać jedynie nauczyciele pod warunkiem, że podczas okupacji nie działali na szkodę narodu i państwa polskiego, lub w tym okresie zdobyli swoje kwalifikacje zawodowe. Wszystkie przypadki dotyczące spraw szkolnictwa ukraińskiego miały być traktowane i regulowane indywidualnie przez kuratorium⁶. Do opiniowania postulatów ludności ukraińskiej, kuratorium 17 sierpnia 1944 r. powołało męża zaufania w osobie Piotra Krywonosiuka⁷.

Stan liczebny szkół ukraińskich często ulegał zmianie. Do 30 września 1944 r. Kuratorium dysponowało pełną dokumentacją 26 wniosków o otwarciu szkół ukraińskich⁸. Pozytywnych decyzji o otwarciu placówek wydano ostatecznie 18 (15 dla szkół ukraińskich i 3 dla utrakwistycznych). Ich istnienie traktowano jako rozwiązanie tymczasowe, do czasu całkowitego przesiedlenia ludności. Szkoły ukraińskie otwarto w 3 powiatach (4 w krasnostawskim – Wierzchowiny, Drewniki, Brzeziny, Kraśniczyn; 4 we włodawskim – Włodawa, Suszno, Kowalówka, Lack; 7 w hrubieszowskim – Hrubieszów, Brodzica, Krystynopol, Budynin, Husynne). Szkoły utra-

⁴ Archiwum Akt Nowych (dalej cyt. AAN), zespół 185 – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, XIV/17, Petycja Ukraińców z powiatu hrubieszowskiego do kierownika Resortu Oświaty PKWN w sprawie otwarcia szkół ukraińskich, s. 15-20.

⁵ M. Szymik, *Chelmszczyzna pod okupacją niemiecką. Kulturalno oświatowa działalność ludności ukraińskiej*, „Dialog. Kwartalnik polsko-ukraiński” 1992, nr 3, s. 9-11. Decyzja ta nie dotyczyła placówek utworzonych i funkcjonujących w granicach dystryktu lubelskiego, włączonych w 1944 r. do okręgu rzeszowskiego. Było to 5 szkół z gminy Cieplice, włączonej do powiatu jarosławskiego (w Adamówce, Cieplicach, Piskorowicach, Dobczy i Pawłowej), oraz 6 szkół z gminy Dzików Stary (w Płazowie, Cewkowie, Dzikowie Starym, Dzikowie Nowym, Moszczanicy i Futorach), włączonej do powiatu lubaczowskiego. Zob. Archiwum Państwowe w Lublinie – oddział Kraśnik, zespół 7 – Inspektorat Szkolny w Biłgoraju, 24, bp.

⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej cyt. APL), zespół 702 – Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego, 14, Okólnik Kuratorium Oświaty w Lublinie z 24 sierpnia 1944 r., bp.; Potwierdzeniem zasad okólnika było zarządzenie Resortu Oświaty PKWN w sprawie szkolnictwa ukraińskiego z 5 września 1944 r.: Archiwum Państwowe w Lublinie – oddział Chełm, zespół 14 – Inspektorat Szkolny we Włodawie, 281, Odpis Okólnika Resortu Oświaty PKWN z 5 września 1944 r., bp.; AAN, 185, XIV/17, Zagadnienie szkół mniejszościowych na terenie Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego, s. 1-3.

⁷ AAN, 185, XIV/17, Pismo z 17 sierpnia 1944 r. Kuratora Oświaty w Lublinie Franciszka Krzemienia-Ojaka do Piotra Krywonosiuka, s. 23.

⁸ AAN, 185, XIV/17, Zagadnienie szkół mniejszościowych na terenie Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego, s. 11.

kwistyczne funkcjonowały jedynie w powiecie bialskim⁹. Istniały różnice w sposobie powoływania szkół ukraińskich. W powiecie hrubieszowskim i włodawskim funkcjonowały one na podstawie pozytywnego rozpatrzenia wybranych wniosków miejscowych Ukraińców; w powiecie krasnostawskim inicjatorem otwarcia szkół był komendant wojenny Armii Czerwonej kpt. Wasilewski. W większości były to szkoły najniżej zorganizowane (pierwszego stopnia), jedynie w powiecie hrubieszowskim krótko funkcjonowała szkoła drugiego i trzeciego stopnia¹⁰. Status szkół nie oznaczał, że pracowali w nich wyłącznie Ukraińcy; np. w Brzezinach uczyła Polka – Wanda Walij, w Wierzchowinach Polak – Józef Surma¹¹.

Kluczową dla sytuacji szkolnictwa ukraińskiego zasadą były skoordynowane działania centralnych i terenowych władz, zmierzające do blokowania jakichkolwiek inicjatyw na jego rzecz. Pracowników kuratorium przy okazji prowadzonych wizytacji wykorzystywano do propagowania idei wymiany ludności i budowy państwa narodowego. Podejmowano również nieudane próby regionalizacji i dezintegracji społeczności ukraińskiej poprzez przekonywanie jej do posługiwania się językiem „tutejszym” lub „chachłackim”.

Szkoły ukraińskie były na bardzo niskim poziomie organizacyjnym i merytorycznym. Najważniejszymi czynnikami utrudniającymi proces dydaktyczny były: duża liczba uczniów przypadających na nauczyciela, brak wystarczającej liczby pomocy dydaktycznych, a często nienależyte wywiązywanie się nauczycieli ze swoich obowiązków (np. Wasyl Sołowiej w Drewnikach)¹².

Mimo zamieszkiwania przez znaczną liczbę Ukraińców powiatu biłgorajskiego, chełmskiego, kraśnickiego, lubartowskiego, radzyńskiego, tomaszowskiego i zamojskiego nie doszło w nich do otwarcia szkół ukraińskich. Kilkadziesiąt złożonych wniosków o powołanie placówek zostało odrzuconych ze względu na zły stan bezpieczeństwa (np. z gmin powiatu tomaszowskiego: Uhnów, Tarnoszyn, Telatyn, Poturzyn, Łaszczów i Tyszowce), spory wewnętrzne społeczności ukraińskiej o język nauczania i charakter szkoły (np. z powiatu biłgorajskiego: Tarnogród, Biłgoraj, Zamch, Babice)¹³, brak kompetencji albo zakwestionowanie przydatności do pracy zaproponowanych kandydatów na nauczycieli (np. Krystyny Szyńkarczyk – Siedliszcze, Michała Huły – Zbereż, Iwana Mykytiuka – Różanka, czy Włodzimierza Stasiwa – Kobló). Odrzucanie wniosków wynikało z uznaniowości administracyjnej

⁹ APL, 702, 37, Zestawienie liczbowe z organizacji szkół powszechnych publicznych i prywatnych powiatu bialskiego z 1 grudnia 1944 r., bp.

¹⁰ Mimo wnoszonych podań, nie udało się restytuować wyżej zorganizowanego szkolnictwa ukraińskiego w Chełmie. Prośba dotyczyła otwarcia 4-letniego Gimnazjum, Liceum Ogólnokształcącego, Liceum Technicznego, Szkoły Rzemieślniczej i 7-klasowej szkoły powszechnej. Organizatorami i tymczasowymi kierownikami mieli być Dymitryj Lubycz, Boryc Zajac, Lew Riabczuk i Piotr Romańczuk.

¹¹ APL, 702, 21, Sprawozdanie z lustracji szkół w powiecie krasnostawskim, dokonanej w dniach 12-14 października 1944 r. przez wizytatora szkół powszechnych Jana Szurka, s. 8-11; Archiwum Państwowe w Zamościu, zespół 10 – Inspektorat Szkolny w Krasnostawie, 326, Sprawozdanie z organizacji publicznej szkoły powszechnej I stopnia w Wierzchowinach, s. 125.

¹² APL, 702, 21, Sprawozdanie z lustracji szkół w powiecie krasnostawskim dokonanej w dniach 12-14 października 1944 r. przez wizytatora szkół powszechnych Jana Szurka, s. 8-11.

¹³ Mieszkańcy Zamchu i Babic złożyli podanie o szkołę ukraińską, komendant wojenny Biłgoraja i mieszkańcy Tarnogrodu domagali się otwarcia szkół z językiem rosyjskim.

urzędników, braku środków odwoławczych, oraz negatywnych opinii miejscowych urzędów bezpieczeństwa publicznego.

W zależności od województwa różne było podejście do szkolnictwa ukraińskiego. Na Lubelszczyźnie w fazie największej liczebności, szkoły ukraińskie stanowiły ok. 1,5 % istniejących placówek oświatowych. W województwie rzeszowskim sieć szkół w znacznie większym stopniu uwzględniała liczbę i rozmieszczenia ludności ukraińskiej, stanowiąc nawet większość (52,9 %, 57,9 %) w powiecie przemyskim i gorlickim¹⁴. W sąsiednim dla województwa lubelskiego powiecie jarosławskim funkcjonowało w listopadzie 1944 r. 26 szkół ukraińskich i 7 utrakwistycznych; w których zatrudnionych było 51 nauczycieli-Ukraińców¹⁵. W województwie lubelskim istniała więc znaczna nieproporcjonalność między liczebnością ukraińskiej mniejszości a ilością szkół dla niej przeznaczonych.

Istniejące szkoły ukraińskie w województwie lubelskim, mimo ich małej liczby były systematycznie likwidowane w wyniku przesiedlania ludności do USRR. Często mimo pozostawiania na danym terenie dzieci ukraińskich likwidowano ich szkoły tłumacząc, że w obwodzie jest ich mniej niż obowiązujący limit administracyjny (np. Brodzica, gmina Mieniany). Postępowanie władz dla części Ukraińców było zupełnie niezrozumiałe. W niektórych rejonach powiatu włodawskiego czy hrubieszowskiego stanowili oni jedyne liczące się zaplecze władz komunistycznych, stanowiąc nawet 70-90 % członków lokalnych struktur Polskiej Partii Robotniczej. Występowała więc sprzeczność między programem i postulatami politycznymi partii a partykularnym interesem jej członków narodowości ukraińskiej.

Stabilizacja liczby ludności ukraińskiej w wyniku załamania się akcji przesiedleńczej (czerwiec/sierpień 1945 r.) mogła stać się argumentem za utrzymaniem szkół ukraińskich. Do września 1945 r. z województwa polskie i ukraińskie komisje przesiedliły do USRR 137 313 osób¹⁶, jednak na jego obszarze pozostało ok. 80-90 tys. osób z rodzin ukraińskich i mieszanych. Za utrzymaniem dla tej ludności szkół ukraińskich wypowiedział się na konferencji warszawskiej (24 lipca 1945 r.) Mikołaj Korolko¹⁷.

Wrzesień 1945 r. był decydujący dla kursu polskiej polityki narodowościowej względem Ukraińców w Polsce i ich szkolnictwa. Władze, rezygnując z zasady dobrowolności przesiedleń opowiedziały się za ich przymusowym charakterem. W związku z rozpoczęciem kolejnego roku szkolnego Ministerstwo Administra-

¹⁴ A. Meissner, *Szkolnictwo ukraińskie w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944-1945*, [w:] *Polska i Ukraina po II wojnie światowej*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 1998, s. 77-88.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół 121 – Kuratorium Okręgu Szkolnego w Rzeszowie, 63, Sprawozdanie z organizacji roku szkolnego 1944/1945 szkół powszechnych w powiecie jarosławskim. Ilustracja liczebowa, 22 listopad 1944 r., s. 7.

¹⁶ AAN, zespół 526 – Główny Przedstawiciel Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności Ukraińskiej z Polski w Lublinie, 20, 3, Wykaz stanu ludności ukraińskiej w Rejonie, Chełm, Włodawa, Hrubieszów, Biłgoraj, Tomaszów na dzień 1 września 1945 r., s. 109-113; AAN, 526, 28a, Akt z 15 marca 1945 r. o zakończeniu akcji ewakuacji w powiecie zamojskim, s. 1, 38-39; AAN, 526, 184, Akt o zakończeniu ewakuacji z powiatu lubartowskiego, s. 105; AAN, 526, 184, Akt z 9 sierpnia 1946 r. o zakończeniu ewakuacji z powiatu radzyńskiego, s. 101-104.

¹⁷ 24 lipca 1945, Warszawa: Protokół z konferencji w Ministerstwie Administracji Publicznej z udziałem delegatów ludności ukraińskiej; 28 lipiec 1945, Lublin: Memoriał delegacji ludności ukraińskiej województwa lubelskiego opracowany po konferencji w Ministerstwie Administracji Publicznej: *Repatriacja czy deportacja...*, t. 1, s. 147-155, 162-164.

cji Publicznej decyzją z 20 września 1945 r. uznało otwieranie nowych placówek oświatowych z językiem ukraińskim za zupełnie zbędne, a z punktu widzenia politycznego niewskazane¹⁸; dzieci ukraińskie podlegające obowiązkowi szkolnemu kierowano do szkół polskich¹⁹.

Od 1 marca do 2 sierpień 1946 r. oddziały wojskowe wysiedliły z Lubelszczyzny 60 756 Ukraińców²⁰. Dla społeczności ukraińskiej likwidacja szkół była pozabawieniem jej jednego z potencjalnych ośrodków integracji, a niezatrudnienie nauczycieli zmuszało ich do wyjazdu. W okresie przymusowych przesiedleń likwidacji uległa ostatnia szkoła ukraińska w powiecie hrubieszowskim²¹. Część Ukraińców, licząc się z możliwością przymusowego wysiedlenia, nakazywała swoim dzieciom ukrywanie swojej przynależności narodowej; część, dostrzegając zaostrzenie kursu władz polskich, decydowała się na wyjazd.

Niespodziewanym dla władz polskich aspektem likwidacji szkolnictwa ukraińskiego było wykorzystanie tego faktu przez ukraińskie podziemie nacjonalistyczne. Wobec systematycznego likwidowania szkół i struktur cerkiewnych, Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) stała się jedynym ośrodkiem, który mógł integrować społeczność ukraińską wokół zagadnień narodowych. Jej działacze prowadzili pozaszkolne formy kształcenia, gdzie obok celu jakim było kontynuowanie edukacji, podjęto próby wpojenia i popularyzacji doktryny integralnego nacjonalizmu ukraińskiego. Prezentowanie antyukraińskich aspektów polskiej polityki narodowościowej umożliwiło OUN uzurpowanie sobie prawa do występowania w imieniu wszystkich Ukraińców. Zdobycie i zwiększenie poparcia wśród ludności ukraińskiej (zwłaszcza młodzieży) dla własnych metod i taktyki działania, miało znaczny wpływ na zaostrzenie i przedłużenie konfliktu polsko-ukraińskiego w Polsce.

Stan i liczebność szkolnictwa ukraińskiego w województwie lubelskim zależały przede wszystkim od liczby wyjeżdżających do USRR i kierunku polityki narodowościowej. Władze administracyjne i oświatowe nie potrafiły wykorzystać tej kwestii do hamowania radykalizujących się nastrojów społeczności ukraińskiej. Likwidacja szkolnictwa była instrumentalnie wykorzystywana przez nacjonalistów

¹⁸ AAN, zespół 190 – Ministerstwo Administracji Publicznej, 780, Pismo z dnia 20 września 1945 r. dyrektora Departamentu Politycznego Ministerstwa Administracji Publicznej A. Grabowskiego do Ministra Oświaty Czesława Wycecha, s. 2.

¹⁹ Według stanu z 31 października 1945 r. uczniowie prawosławni i grekokatolicy uczęszczali do szkół w 10 powiatach. Największa liczba uczniów-prawosławnych uczęszczała do szkół w powiecie włodawskim (1284) i bialskim (828), uczniów-grekokatolików w powiecie hrubieszowskim (291) i tomaszowskim (255). W całym województwie na 217 224 uczniów, rzym-katolicy stanowili 213 174 (98,13 %) osób; prawosławni 2683 (1,24 %); grekokatolicy 591 (0,27 %); inni 776 (0,36 %). APL, 702, 37, Zestawienie okręgowe ze sprawozdań z organizacji szkół powszechnych według stanu z 31 października 1945 r., bp.

²⁰ APL, zespół 698 – Urząd Wojewódzki Lubelski – Wydział Administracyjny, 16, Sprawozdanie za okres 1 marca-2 sierpnia 1946, s. 108-109. Mieszkańców Lubelszczyzny, pojedyncze osoby, wysiedlono również z powiatu jarosławskiego i lubaczowskiego: AAN, 526, 184, Akt z 13 lipca 1946 r. (powiat lubaczowski), s. 50-53; AAN, 526, 28 a, Sprawozdanie z działalności Urzędu Ewakuacyjnego w Jarosławiu za okres urzędowania od 17 października 1944 r. do 22 czerwca 1946 r., s. 34.

²¹ APL, 702, 20, Sprawozdanie okręgowego wizytatora szkół Bogumiła Frelika z wizytacji Inspektoratu Szkolnego w Hrubieszowie w dniu 6 października 1945 r., s. 18-21; APL, 702, 20, Pisma z 20 listopada 1944 r., 15 stycznia, 19, 23 kwietnia, 18 maja 1945 r. Inspektoratu Szkolnego w Hrubieszowie do Kuratorium Oświaty w Lublinie, s. 35-36, 38, 58, 60.; APL, 702, 37, Pismo z 23 kwietnia 1945 r., bp.

ukraińskich, wpłynęła na wzrost ich popularności i poparcia wśród młodzieży ukraińskiej.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

- Główny Przedstawiciel Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności Ukraińskiej z Polski w Lublinie [526]
- Ministerstwo Administracji Publicznej [190]
- Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego [185]

Archiwum Państwowe w Lublinie

- Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego w Lublinie [702]
- Urząd Wojewódzki Lubelski 1944-1950 [698]

Archiwum Państwowe w Lublinie; oddział Chełm

- Inspektorat Szkolny w Włodawie [14]

Archiwum Państwowe w Lublinie; oddział Kraśnik

- Inspektorat Szkolny w Biłgoraju [7]

Archiwum Państwowe w Rzeszowie

- Kuratorium Okręgu Szkolnego w Rzeszowie [121]

Archiwum Państwowe w Zamościu

- Inspektorat Szkolny w Krasnymstawie [10]

Źródła drukowane:

Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenia Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946, red. E. Misilo, t. 1, Warszawa 1996.

Opracowania:

- Ćwik W., Reder J., *Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977.
- Meissner A., *Szkolnictwo ukraińskie w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944-1945*, [w:] *Polska i Ukraina po II wojnie światowej*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 1998.
- Syrnik M., *Chełmszczyzna pod okupacją niemiecką. Kulturalno oświatowa działalność ludności ukraińskiej*, „Dialog. Kwartalnik polsko-ukraiński” 1992, nr 3.